

les termes públiques de l'àrea portuària de Tàrraco

Carrer de Sant Miquel de Tarragona

Josep M. Macias i Solé (ed.)

C

2

Institut Català d'Arqueologia Clàssica

DOCUMENTA 2

ICAC^R
Institut Català
d'Arqueologia Clàssica

Les termes públiques de l'àrea portuària de Tàrraco
Carrer de Sant Miquel de Tarragona

**LES TERMES PÙBLIQUES
DE L'ÀREA PORTUÀRIA
DE TÀRRACO**

Carrer de Sant Miquel de Tarragona

Josep Maria Macias Solé

SÈRIE DOCUMENTA 2

Direcció: Dr. Josep M. Macias Solé, Institut Català d'Arqueologia Clàssica.

Textos: Sr. Moisés Díaz García, Codex.
Sr. Ignacio Fiz Fernández, Universitat Rovira Virgili de Tarragona.
Sra. Montserrat García Noguera, Codex.
Dr. Joan Gómez Pallarès, Universitat Autònoma de Barcelona.
Dra. Eva M. Koppel, Universitat Autònoma de Barcelona.
Dr. Josep M. Macias, Institut Català d'Arqueologia Clàssica.
Sr. César A. Pociña López, Codex.
Sra. M. Immaculada Teixell Navarro, Codex.

Excavació i documentació arqueològica: CODEX – Arqueologia i Patrimoni.

Excavació arqueològica: Maria Adserias Sans, Pilar Bravo Póvez, Moisés Díaz, Montserrat García, Josep M. Macias, Joan J. Menchon Bes, César A. Pociña, Josep M. Puche Fontanillas, M. Immaculada Teixell.

Dibuix arqueològic: Susanna Adell Chavarria, Moisés Díaz, Carolina Escoda Mestre, Oscar Curulla Ferré, Antoni Gutiérrez Gonzalo, Francisco G. Palma Jiménez, Josep M. Puche, Oscar Soto Roderó, José Valero García. Figs. 14, 19, 20, 38, 66, 74, 78, 79, 87, 90, 91, 93, 95, 102, 103 i 104.

Dibuix elements arquitectònics: Rosa Palau Baiges. Figs. 105, 112, 120, 123, 126, 129, 131 i 133.

Topografia arqueològica: Francisco G. Palma.

Figures i plànols: *Digitalització planimetria:* Paloma Aliende García. Figs. 12, 18, 67 i 116.

Aixecament 3D: Antoni Gutiérrez Gonzalo (informàtica) i César A. Pociña (assessorament). Figs. 137, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 148 i 149.

Tractament SIG: Ignacio Fiz. Figs. 6 a 8.

Arxiu Museu Nacional Arqueològic de Tarragona: Fig. 9 (Martín García), Fig. 10 (MNAT), Figs. 91 a 101, 103, 106 a 109, 113, 118, 119, 121, 122, 124, 125, 127, 128, 130 i 132 (Ramón Cornadó).

Arxiu Codex – Arqueologia i Patrimoni. Figs. 92 i 104 (César A. Pociña), Fig. 95 (Moisés Díaz), resta de fotografies (Josep M. Macias).

Plànols arqueològics: Josep M. Macias. Figs. 11, 28 a 30, 134 a 136, 142 i 151 a 155.

Assessorament lingüístic: Servei Lingüístic URV

Traducció anglès: Paul Turner

Maquetació: Pau Roig

Realització gràfica: Edicions El Mèdol - Tarragona

Diposit legal: T-1.304/2004

ISBN: 84-89936-96-X

Avui a Catalunya, com a bona part d'Europa, el patrimoni arqueològic comença a ser percebut com un bé objectiu, tant des d'un punt de vista cultural com per les seves potencialitats d'aprofitament econòmic i social. Així, hem assolit un cert respecte per la seva salvaguarda, que es concreta tant en la legislació vigent com en la consciència de la ciutadania. Aquesta realitat, combinada amb l'accelerada dinàmica constructiva sobretot des de la dècada dels anys noranta, ha generat un gran nombre d'excavacions arqueològiques preventives. Segons les dades estadístiques de què disposem, en el període de 1990 a 2000 a Catalunya s'han portat a terme més de 5.000 intervencions arqueològiques d'aquesta mena, que normalment han permès preservar el patrimoni arqueològic afectat i documentar-lo mitjançant la preceptiva memòria administrativa. Cal reconèixer, però, que només una petita part d'aquestes intervencions tenen la possibilitat d'assolir una explotació científica aprofundida i la publicació dels resultats corresponents.

D'altra banda, no cal dir que tots som ben conscients que només la recerca sistemàtica pot fer intel·ligible el llenguatge dels vestigis arqueològics i extreure'n tota la informació històrica i cultural que potencialment ens ofereixen. Però aquesta tasca de recerca requereix esmerçar-hi uns recursos que els pressupostos de les intervencions preventives no inclouen, i que poques vegades estan a l'abast dels agents que desenvolupen aquestes activitats. De ben segur que caldrà en el futur immediat que les institucions responsables de la gestió del patrimoni arqueològic trobin els recursos i l'organització adient per esmenar aquestes contradiccions actuals.

L'Institut Català d'Arqueologia Clàssica, dedicat a la recerca i a la formació avançada en aquesta disciplina, enceta amb l'edició d'aquest segon volum de la Sèrie Documenta una línia d'actuació que vol sumar-se a l'esforç que ja fan també altres institucions, amb el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya al capdavant, per tal de promoure l'estudi i la publicació de resultats d'excavacions preventives ja realitzades i susceptibles de convertir-se en monografia científica.

L'objecte d'aquest volum són les termes públiques de l'àrea portuària de Tàrraco: una peça de l'arqueologia tarragonina que va ser descoberta en les excavacions fetes entre 1994 i 1998 al solar del carrer de Sant Miquel, 33 de la ciutat de Tarragona, en el curs d'una actuació d'arqueologia preventiva portada a terme per imperatiu legal i amb el control de la Comissió de Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya. L'excavació va ser encarregada a l'empresa Codex-Arqueologia i Patrimoni i va ser coordinada per l'arqueòleg Josep M. Macias. L'estudi de resultats que es presenta en aquest llibre incorpora també l'excavació feta pel mateix equip al proper solar del carrer Castaños, 1 els anys 1999-2000, ja que les estructures que s'hi van documentar formaven part del mateix context arqueològic i urbanístic.

Estem davant de les restes d'unes "termes imperials", en el sentit tipològic d'aquesta denominació, construïdes en un moment avançat de l'època altimperial, segurament a la primera meitat del segle III dC. Cal tenir en compte que l'excavació urbana preventiva que ha estat el punt de partida d'aquest llibre per força de les circumstàncies no va poder exhaurir les potencialitats arqueològiques del lloc, ni en extensió ni en profunditat, ja que un cop comprovada l'envergadura de les restes s'aturà l'excavació, i l'Administració va iniciar els tràmits que han d'establir el tractament definitiu que s'ha de donar a aquesta important peça de l'arqueologia tarragonina. En conseqüència, la documentació de les termes és només parcial i és previsible que en un futur, no imminent, l'excavació es pugui continuar i ampliar-se. Amb tot, i malgrat les limitacions, vam considerar que calia estudiar i donar a conèixer sense dilació aquest monument, que d'altra banda és força excepcional en el context de l'arqueologia romana a Hispània. La fructífera col·laboració entre l'Institut i l'empresa Codex-Arqueologia i Patrimoni va permetre constituir un equip de recerca que es va llançar a l'estudi, a la interpretació i fins i tot a l'intent de restitució virtual d'aquest edifici termal. Certament, quan un dia es reprenguin els treballs d'excavació, es podrà afinar més la cronologia i molt probablement caldrà rectificar alguns dels aspectes de la restitució que aquí es proposa, que, tal com ja adverteixen els autors, és només una aproximació i ha de manejar-se amb la deguda prudència; però això no només

no invalida sinó que enriqueix la visió global del monument, que gràcies a l'esforç dels autors avui podem incorporar ja a la bibliografia internacional. Remarquem també com l'arqueologia tarragonina havia estat fins avui força gasiva pel que fa a la documentació arqueològica del fet termal a la Tàrraco romana, malgrat que de ben segur aquest hi va tenir una presència i un paper social important, com corresponia a una ciutat de la seva envergadura, probablement ja des d'època tardorepublicana i amb plena seguretat des de l'inici de l'època imperial. Així, encara que les termes del carrer de Sant Miquel siguin les primeres que s'han pogut excavar i documentar en extensió, tenim indicis prou significatius, tant en la historiografia arqueològica moderna com en les referències epigràfiques, que ens assenyalen la presència d'altres conjunts termals. Un dels capítols del llibre recull tota aquesta documentació i ens presenta un estat de la qüestió sobre les termes de Tàrraco, amb una aproximació en la mesura que ha estat possible a la seva distribució urbana i a l'evolució fins a l'antiguitat tardana, que ens permet contextualitzar amb molta més precisió l'edifici termal estudiat.

Però aquest llibre no es limita només a l'estudi de les termes. L'excavació al carrer de Sant Miquel va palesar també que l'edifici termal s'havia aixecat sobre les restes de dos edificis anteriors ja amortitzats, un dels quals ha estat interpretat com un *horreum* i l'altre, com un possible ampli magatzem, que formarien part del conjunt de les infraestructures portuàries des del segle I dC. L'estudi de les dades proporcionades per l'excavació d'aquestes interessants fases prèvies a la construcció de les termes ha portat els autors a posar també èmfasi en la interpretació de l'evolució històrica d'aquesta part de la ciutat i de la seva relació tant amb les instal·lacions portuàries com amb les veïnes àrees monumentals del Teatre i del Fòrum colonial.

Així, en el capítol "L'àrea portuària de Tàrraco: noves aportacions i estat de la qüestió", es presenta una aproximació a la topografia arqueològica i a la història d'aquest element tan important i decisiu per a la Tarragona antiga i moderna: el seu port. Josep M. Macias demostra aquí el seu profund coneixement de l'arqueologia tarragonina i ens ofereix un tast de l'àmplia potencialitat interpretativa que s'ha obert amb les nombroses intervencions arqueològiques portades a terme aquests darrers anys a la part baixa de Tarragona, la majoria encara inèdites i pendents d'estudis aprofundits. L'anàlisi d'aquest sector de la ciutat ens posa en contacte amb l'activitat portuària i amb la seva infraestructura, però també amb el nucli ibèric establert al costat del port almenys des del segle V aC, i amb el procés de monumentalització de la façana marítima des del segle I dC.

Per acabar aquesta presentació, voldria afegir una darrera reflexió per subratllar que aquest llibre evidencia el considerable valor patrimonial de la Tarragona d'època romana. Recentment la declaració de la UNESCO incorporant-la a la llista del Patrimoni Mundial l'ha palesat a bastament posant l'èmfasi sobretot en els espectaculars monuments ja coneguts i avui visitables. El treball que publiquem mostra com Tàrraco és molt més que el que representen aquests monuments: és també un jaciment arqueològic de primer ordre que pot ser utilitzat com a laboratori científic capaç de generar nova informació arqueològica i històrica de primera mà, diversa i de gran valor cultural. I, a més, pot aportar-nos encara nous monuments d'envergadura i interès considerable, com en aquest cas, que d'altra banda enriqueix considerablement la visió, fins avui bastant limitada, de la Tàrraco del segle III dC.

Sens dubte, després d'aquest estudi apareix cada vegada amb més evidència la necessitat de contemplar l'evolució urbanística futura de l'espai comprès entre el Teatre i aquest edifici termal en funció de l'elevada potencialitat monumental d'aquesta zona, que va mantenir una vigorosa activitat constructiva durant els tres primers segles de l'Imperi.

L'Institut Català d'Arqueologia Clàssica, que al setembre del 2003 va inaugurar la seva seu central al bell mig del centre històric de Tarragona, reafirma amb la publicació d'aquest llibre la ferma voluntat de cooperar intensament amb les institucions que tenen la responsabilitat de la gestió i difusió del patrimoni arqueològic d'aquesta ciutat: la Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya, el Museu Nacional Arqueològic de Tarragona i el Museu d'Història de l'Ajuntament de Tarragona. Una cooperació que vol contribuir a l'aprofundiment de l'estudi de Tàrraco, la capital de l'antiga Hispània tarraconense.

Josep Guitart i Duran
Director de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica

ÍNDIX

Introducció	7
1. Evolució històrica de l'entorn urbà	
1.1 Emplaçament i orografia	11
1.2 El port modern i la nova població de la Marina	14
2. De les primeres troballes a l'arqueologia actual	21
3. Excavacions arqueològiques: descripció i anàlisi	
3.1 Carrer de Zamenhoff 2	27
3.2 Carrer de Sant Miquel 33	
3.2.1 Introducció	30
3.2.2 La urbanització de l'entorn. Fase II	31
3.2.3 Nivells de colgament del segle II. Fase III	42
3.2.4 Les termes públiques. Fase IV	42
3.2.5 Reformes de l'edifici termal. Fase V	57
3.2.6 La reutilització domèstica dels banys públics. Fase VI	58
3.3 Carrer de Castaños 1	
3.3.1 Introducció	62
3.3.2 La urbanització de l'entorn natural. Fase I	63
3.3.3 El primer gran complex arquitectònic. Fase II	66
3.3.4 Recreixement de la cota de l'àrea oberta. Fase III	73
3.3.5 L'abocador del segle III. Fase IV	73
3.3.6 L'hàbitat domèstic tardoantic. Fase V	74
3.4 L'entorn urbà	75
4. Estratigrafia i anàlisi material	
4.1 Carrer de Sant Miquel 33: les restes ceràmiques	
4.1.1 La urbanització de l'entorn. Fase II	79
4.1.2 Nivells de colgament de finals del segle II/principis del III. Fase III	80
4.1.3 Les termes públiques. Fase IV	82
4.1.4 Reformes de l'edifici termal. Fase V	82
4.1.5 La reutilització domèstica dels banys públics. Fase VI	83
4.2 Carrer de Castaños 1: les restes ceràmiques	
4.2.1 El primer gran complex arquitectònic. Fase II	85
4.2.2 Recreixement de la cota de l'àrea oberta a finals del segle II. Fase III	86
4.2.3 L'abocador del segle III. Fase IV	86
4.2.4 L'hàbitat domèstic tardoantic. Fase V	87
4.3 Les monedes	
4.3.1 Introducció	89
4.3.2 Les monedes del solar núm. 33 del carrer de Sant Miquel	90
4.3.3 Les monedes del solar núm. 1 del carrer de Castaños	91
4.3.4 Conclusions	92
4.4 L'escultura	97
4.5 La inscripció musiva	100
4.6 Restes arquitectòniques i musivàries	
4.6.1 Carrer de Sant Miquel 33	101
4.6.2 Carrer de Castaños 1	116
4.6.3 Conclusions	128
5. Conclusions	
5.1 Introducció	133
5.2 Les termes del carrer de Sant Miquel	
5.2.1 Anàlisi interpretativa	134
5.2.2 La restitució arquitectònica	144
5.2.3 Les <i>thermae</i> del carrer de Sant Miquel i els banys de tipologia imperial	152
5.2.4 La cronologia	155
5.3 Les termes de Tàrraco. Noves aportacions	156
5.4 L'àrea portuària de Tàrraco: noves aportacions i estat de la qüestió.	161
6. Bibliografia	173
Conclusions	
1. Introduction	185
2. The <i>Thermae</i> of Sant Miquel Street	186
3. The Tarraco <i>Thermae</i> . New Contributions	202
4. The Port Area of Tarraco: new contributions and the state of the question	207

fig. 68: Vista general de l'excavació amb els fonaments del nou immoble

lització (UE 1564) que probablement devia recollir les aigües de tot l'entorn, les quals segurament eren retingudes i desviades per l'esglaó UE 1814 d'una piscina ja abandonada. En aquest mateix indret s'ha documentat l'estructura UE 1506, adossada al mur de tancament de l'antiga piscina i identificat com un pou o bé la boca d'una fossa sèptica (fig. 61).

Les estances de l'àrea de servei també foren objecte d'ocupació tardoantiga (àmbits VIII i IX). Les boques dels *praeefurnia* que connectaven a l'àmbit VII es van tapiar en aquest moment mitjançant els murs UE 1812 i 1592; a més d'altres reparacions fetes igualment de pedres lligades amb argila (UE 1825, 1335).

3.3 Carrer de Castaños núm. 1

Moisés Díaz, Josep M. Macias

3.3.1 Introducció

Es tracta d'un solar ubicat als peus del *promontori sud-occidental* de Tarragona (carrer de Zamenhoff) i a la cantonada dels carrers de Castaños i Sant Miquel.⁹¹ L'actuació estigué motivada per un projecte d'edificació, actualment executat, emplaçat en un indret situat a uns 35 m a l'oest del solar núm. 33 del carrer de Sant Miquel. Fou una intervenció duta a terme per l'empresa CODEX – Arqueologia i Patrimoni després dels treballs de delimitació i de rebaix mecànic efectuats al mateix indret per l'empresa COTA 64.⁹²

En el cas d'aquest solar s'ha produït una situació inversa a la del carrer de Sant Miquel. A la zona de les termes s'han documentat troballes arquitectòniques molt rellevants, però la informació cronoestratigràfica fou deficient pels condicionants que van actuar sobre aquella excavació arqueològica. Per aquest motiu, la datació del conjunt termal es fonamenta en criteris

estilístics, però sense una base ceramològica i numismàtica sòlida. Al carrer de Castaños s'ha obtingut una seqüència estratigràfica i un conjunt de restes materials prou importants que permeten datar amb exactitud l'evolució històrica d'aquest sector de la ciutat. En canvi, la densitat de restes arquitectòniques és menor si la comparem amb el seu precedent proper. Aquí només s'han conservat vestigis físics en una reduïda parcel·la del solar tocant al límit de l'immoble. Això en dificulta evidentment la interpretació, ja que la major part de les estructures pertanyen a espais que es conserven o conservaven sota de les actuals escales d'unió amb el carrer de Zamenhoff i de l'immoble nús. 35/37 del carrer de Sant Miquel.

Tot i no haver proporcionat dades pertanyents estrictament al conjunt termal, els resultats obtinguts en aquest punt són fonamentals per conèixer l'evolució urbanística d'aquesta part de la ciutat romana. A més, la documentació d'un gran abocador datat en la segona meitat del segle III dC ha permès recuperar un nombrós conjunt d'elements arquitectònics —capitells, carreus, peces d'entaulament pertanyents a diferents edificis— que provenen de la part superior de la ciutat i que són d'interès especial per conèixer els edificis públics i privats situats a l'entorn de l'àrea forense. També han aparegut restes de la infraestructura de drenatge subterrània, de la qual destaca un col·lector de grans dimensions que devia desguassar directament al mar.

La major part de l'estratigrafia exhumada pertany a l'abocador esmentat, del qual hem recuperat una mostra arqueològica extensa integrada per prop de 95.000 fragments de restes materials. En especial són objectes ceràmics, però també s'han obtingut fragments de recipients de vidre, restes de fauna i objectes de guarniment i abillament d'os i de metall. Com hem apuntat anteriorment, la documentació de la deixalleria d'elements constructius ha permès recuperar aproximadament 180 blocs petris. Destaquen quantitativament els carreus, però també s'han obtingut capitells, basaments, motlures i nombrosos tambors de columna. Després dels grans complexos públics de la ciutat, es tracta del conjunt d'elements arquitectònics decoratius més abundant que s'ha recuperat a Tarragona. No obstant això, l'ús científic d'aquesta troballa és actualment limitat, ja que els elements recuperats pertanyen a diversos edificis no localitzats que s'emporten dalt del turó. Així ho indiquen els diferents ordres identificats i la variabilitat de dimensions. Molts dels blocs petris, juntament amb les evidències estratigràfiques, mostren que les deixalles foren afectades per un incendi en l'emplaçament original.

91 Intervenció duta a terme a cavall dels anys 1999 i 2000, amb finançament conjunt de l'empresa SOLVI, Solares y Vivienda S.L., i el Servei d'Arqueologia, i sota la direcció tècnica dels arqueòlegs Moisés Díaz, Josep M. Macias i Josep M. Puche.

92 Per a més informació sobre aquesta actuació mecànica, veure vegeu la preceptiva memòria administrativa acceptada pel Servei d'Arqueologia (COTA 64, any 2001).

fig. 69: Detall frontal de les estructures 22/14 amb la porta 149 i el paredat 159

fig. 70: Vista general de l'extrem septentrional. En primer terme, el mur 70/125 i el contrafort 145. Enmig, el mur 148 amb llinda de 150. Al fons, els murs 14 i 22

Malauradament, els treballs d'excavació no extraguereu la totalitat de la seqüència estratigràfica. Els límits de la nostra actuació s'adequaren als criteris de seguretat arquitectònica dels immobles limítrofs i l'excavació s'aturava en arribar a la capa freàtica actual. D'altra banda, l'excavació arqueològica d'urgència (ara anomenades preventives) seguí els criteris dictaminats per la Direcció General del Patrimoni Cultural, segons els quals no es considerà oportú continuar l'excavació per poder jutjar amb criteri la idoneïtat del projecte arquitectònic.⁹³

L'orografia natural d'aquest indret s'havia modificat per antics treballs d'extracció de la roca, de tal manera que el solar mostrava la roca en tres nivells diferenciats. La cota superior representava l'orografia original del promontori i es trobava pràcticament al mateix nivell que el carrer del Dr. Zamenhoff (entorn dels 21 msnm). En aquest punt, no afectat pel projecte urbanístic, es conservava el segment final del rec Major, prop d'on era la bassa dels molins. La part central de l'edifici havia estat rebaixada considerablement durant l'explotació de l'antiga pedrera i, posteriorment, durant els treballs de rebaix relacionats amb el nou immoble, amb un estadi final a l'entorn dels 7 msnm. A l'angle meridional del solar quedava una àrea de planta irregular —aproximadament la tercera part del total—, on la roca davallava bruscament i facilitava la preservació de les restes arqueològiques dels rebaixos contemporanis. Aquí, com al solar anterior, l'aparició de la capa freàtica no ha permès finalitzar l'excavació ni localitzar el subsòl rocallós.

Un altre condicionant previ a la nostra actuació ha estat el rebaix mecànic que s'hi va fer abans de l'excavació manual. Al nostre parer, el rebaix havia escapat l'estratigrafia arqueològica i les restes arquitectòniques. Al perfil oriental de l'àrea excavada s'observa com alguns dels murs documentats per nosaltres

remunten gairebé un metre per sobre de la cota d'inici d'excavació de CODEX. La documentació estratigràfica ens permet apreciar com la seqüència presentava un pendent marcat determinat per la morfologia del substrat geològic del turó, i els rebaixos havien uniformitzat els nivells dipositats creant una cota de circulació que, des del punt de vista sedimentari, era irreal. Aquest fet no afectava la planificació dels nostres treballs, però sí els resultats i la representativitat cronològica de les dades conservades, en especial aquelles relacionades amb l'antiguitat tardana.

En començar els treballs, l'àrea d'excavació configurava un espai aproximadament triangular i estava delimitada pel tall aplomat de la roca i pels límits que nosaltres havíem establert. Un límit estratigràfic coincidí amb la línia de façana del futur immoble i un altre, amb un espai de seguretat definit per garantir l'estabilitat arquitectònica de l'immoble núm. 3 del carrer de Castaños. Puntualment, l'estratigrafia estava afectada per fonaments de l'antiga farinera i a l'extrem sud-oest del solar hi documentarem murs moderns, possiblement integrants d'un molí, així com restes del salt d'aigua procedent de la bassa superior on finalitzava el rec Major.

3.3.2 La urbanització de l'entorn natural. Fase I

Tot i no haver conclòs la seqüència estratigràfica, pot afirmar-se que els vestigis adscrits a aquest moment corresponen a la primera reforma urbanística d'un espai presumptament format per aiguamolls i/o platges. Als peus del penya-segat que hem anomenat *promontori sud-occidental* de la ciutat, la roca presenta un tallat vertical i en alguns punts lleugerament còncau. No hem identificat traces de repicat o d'extracció de la roca i la primera modificació antròpica es limità al condicionament i a la parcel·lació de l'entorn, regula-

⁹³ L'excavació en extensió fou substituïda per una segona fase de sondejos estratigràfics coincidents amb els fonaments de l'immoble projectat, la construcció del qual comportà un nivell d'afectació que podem considerar mínim (figs. 66-68).

ritzant el sòl estenent farciments de grava segellats per una capa de morter que s'han documentat en diversos sondejos estratigràfics.⁹⁴

La creació d'aquest ferm es relaciona amb la construcció d'una sèrie de murs difícils d'interpretar. Aquestes estructures, bastides unitàriament en *opus vittatum*, tenen una orientació que segueix el plantejament urbanístic establert per l'ampliació tardorepublicana de la ciutat, relacionada amb el traçat del segon recinte emmurallat. Aquest fet també succeeix amb els edificis de la zona del Teatre i del carrer de Sant Miquel.

Recolzant-se en el pendent de l'espadat de la muntanya es va construir un mur de grans dimensions (UE 22) que tenia les funcions de contenció i de terraplenament de les terres situades al costat occidental i enllaçava amb un recinte arquitectònic quadrangular que es perdia sota el perfil est de l'excavació. Aquest àmbit, constituït pels murs UE 14, 148 i 158, tenia una porta d'accés meridional oberta en el mur 148 (UE 150) i, des de l'interior, una altra d'oberta en el mur 14 (UE 149) per accedir al recinte situat a l'est del mur 22 (fig. 69). El tancament est d'aquesta estança, hipotèticament quadrada, pot ser el mur 125, que és la continuació del mur 70, però amb una d'alçada més elevada.

D'aquest recinte neix un mur, gairebé conservat íntegrament, que es dirigeix al port amb una orientació nord-oest a sud-est (UE 70, figs. 71 i 72). Suposem que tenia una funció doble. Per una banda, aturava les aigües pluvials que des de la part alta del promontori discorrien pel pendent i les conduïa cap a al costa. Per una altra, feia de mur de parcel·lació d'aquesta zona, tot marcant un espai urbanitzat al costat occidental i protegit, en cas de pluges torrencials, de les avingudes d'aigües procedents del recinte superior. A l'extrem sud hi havia una porta (UE 124) molt afectada per la construcció de les estructures de finals del segle I dC, raó per la qual tampoc es pot precisar si el mur continuava més avall (fig. 73).

L'element tècnic que defineix les estructures de la primera fase és el tipus de parament emprat en la construcció: l'*opus vittatum*. Els blocs utilitzats són de pedra calcària local de color blanquinós, amb unes dimensions que varien entre els 15 i els 30 cm de llarg i els 6 i els 10 cm d'alçada. Si bé la proximitat de la capa freàtica no ha permès excavar els murs fins al nivell de fonamentació, en algun dels sondejos s'ha pogut veure que en el cas del mur de parcel·lació UE 70 la fonamentació podria estar feta amb carreus de pedra tipus Mèdol. D'aquesta manera, suposem que un cop regularitzada la zona es devia excavar una rasa

fig. 71: Vista del mur 70 amb el contrafort 79. A l'esquerra, el mur 2 i el contrafort 44 al fons

de fonamentació per tal de col·locar el sòcol de carreus i, per sobre, es van anar aixecant filades de carreus formant dues parets paral·leles lligades per un reble intern de pedres i morter de calç. L'absència d'encaixos fa creure que, per l'elevació de les filades superiors, es van utilitzar probablement bastides independents a cada costat. Es tracta d'un sistema de bastida diferent a l'utilitzat durant la fase següent, que no ha deixat cap empremta en el mur de carreus ni cap coll de bastida obert al parament que indiqui que es va utilitzar una bastida encastada.

Elements compositius (figs. 67 i 74)

UE 22. Aquest mur es recolza en la roca, que aquí marca un pendent força pronunciat però no gaire abrupte. És una estructura molt ampla d'*opus vittatum*, d'1 m d'amplada, feta com a mur de contenció dels farciments del terraplenament avui no conservats. L'orientació està lleugerament desplaçada respecte a la resta de murs, per tal d'adaptar-se a l'orografia del

⁹⁴ Són una mena de farciments i a la vegada horitzons constructius dels murs contigus, que es van poder documentar de forma molt difícil a causa de la presència del nivell freàtic, que malmetia les restes i n'impedia una bona documentació arqueològica. La seva composició recorda els farciments de grava detectats en el solar del carrer de Sant Miquel.

fig. 72: Vista lateral del mur 70

fig. 73: Trencat del mur 70 per la construcció posterior. S'hi veuen dovelles d'una possible porta i el mur UE 2 al fons

terreny, i presenta la peculiaritat de tenir les tres filades inferiors sobresortint cadascuna respecte a la filada superior per donar una base encara més sòlida al mur.

UE 14, 149 i 159. El mur 14, fet amb parament d'*opus vittatum*, té una amplada de 95 cm i presenta la doble funció de delimitació arquitectònica i de contenció de les estructures superiors. No se'n pot determinar la longitud, ja que es perd sota el límit oriental de l'excavació i té una porta allindada de 78 cm d'amplada (UE 149) que comunica els espais situats a nord i sud del mur respectivament. Aquesta després fou tapiada amb un mur de característiques anàlogues (UE 159) i difícil de datar per l'absència de referents estratigràfics. La llinda de la porta està feta amb un carreu de lumaquèl·lica groguenca d'1,57 m de llarg i 50 cm d'ample (fig. 69).

UE 158. Aquest mur està fet amb la tècnica de l'*opus vittatum* i té una amplada de 60 cm. Forma el costat occidental del recinte definit en aquest sector i fou arrasat en una fase posterior, potser per facilitar l'accés a l'interior de l'estança. Es va documentar sota els farcits del segle III dC, uns dos metres per sota del nivell en què es conserven la resta de murs.

UE 148 i 150. El mur 148, aixecat en *opus vittatum*, té una amplada de 95 cm i presenta una porta allindada (UE 150), situada enfront de la porta UE 149, però lleugerament desplaçada a l'est. La llinda de la porta està feta amb un carreu de pedra tipus Mèdol de 44 cm d'alçada. La llargària total la desconeixem, ja que es perdia parcialment sota el perfil oriental de l'excavació, però atesa l'homogeneïtat estructural entre els murs 148 i 14 i les portes 149 i 150, el més probable és que tingués una llum d'uns 78 cm (fig. 70).

UE 70, 79, 124 i 125. El mur 70 és una paret d'*opus vittatum* d'uns 35-40 cm d'amplada, una longitud

documentada de 20,2 m i una alçada de 2,35 m,⁹⁵ que fonamenta en una filada de carreus. Destaca el fet que el gruix del mur s'eixampla uns 20 cm per sobre de la darrera filada de carreus i es remata amb forma de volta. A més, la filada superior de carreus sobresurt ostensiblement del parament oriental. És important ressaltar la diferència d'acabat del mur 70; el costat est disposa d'un ressalt i el costat occidental no. Aquest fet deu estar relacionat amb la protecció del parament oriental del mur, l'únic dels dos que devia estar revocat de morter de calç. El ressalt devia constituir la protecció, en cas de pluja, del parament visible des de l'interior del recinte o espai definit durant aquesta fase.

Aquest mur estava reforçat per la cara oriental amb un contrafort (UE 79), situat aproximadament al mig de la distància compresa entre la porta 124 i l'arrencament de la tramada UE 125. Aquest és el mateix mur que la UE 70 però amb una secció diferenciada (fig. 71). Està construït igualment de carreus i imbricat amb el tram contigu. L'acabament del contrafort no és pla sinó que té una cresta obliqua per millorar el reforç del mur.⁹⁶ Sense cap discontinuïtat, el mur 70 es converteix en un parament d'*opus vittatum* (UE 125) semblant als de l'extrem septentrional i segurament devia enllaçar amb aquests. Això s'ha vist de manera molt fragmentària en la cara oest, també dificultat per un contrafort de la fase posterior (UE 145). Malgrat tot, s'ha apreciat que és un mur de parcel·lació i de canalització UE 70 amb les estructures de terraplenament i contenció de l'extrem meridional (fig. 70). Destaca el fet que està revocat per la cara oriental i està arrasat a una cota semblant a la dels altres. L'extrem meridional el mur 70 tenia un pas del qual es conservava parcialment un arc de dovelles (UE 124) encaixat en el mateix parament d'*opus vittatum*, però va quedar molt destruït per les construccions d'època làvia (fig. 73).

⁹⁵ Un sondeig excavat a l'extrem meridional del mur, per la cara oest, va permetre arribar fins al nivell de fonamentació de carreus de pedra "Mèdol", i així es va conèixer l'alçada total de l'obra vista.

⁹⁶ No es descarta que hi hagi més contraforts occidentals del mur 70, però devien quedar coberts per l'estratigrafia que no s'ha extret en els altres sectors d'actuació.

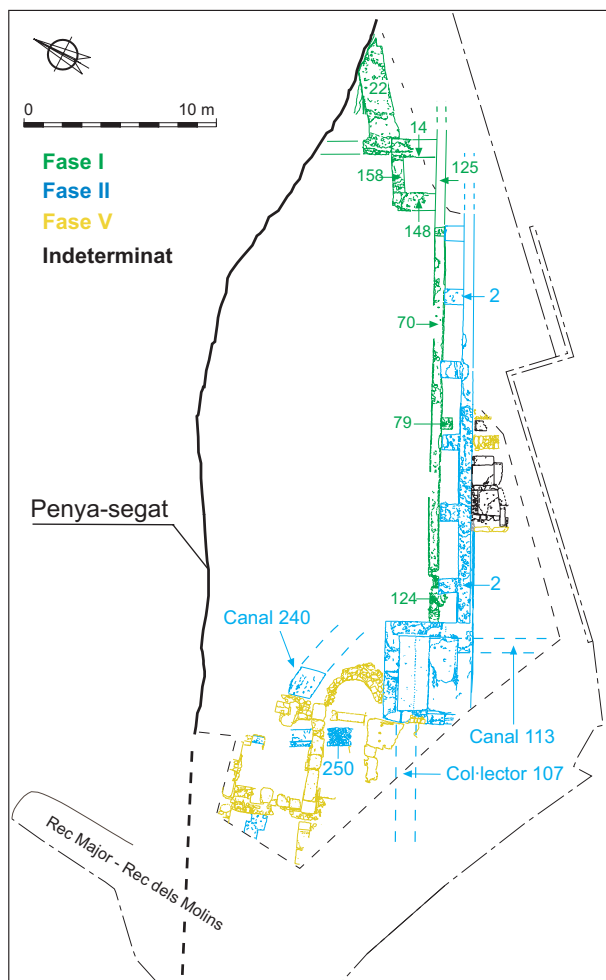

fig. 74: Planta general per fases que indica elements significatius

UE 177, 185, 224, 235, 246, 252. L'excavació de sondejos arqueològics a la zona compresa entre la paret del penya-segat i el mur 70 permeté documentar una sèrie de nivells formats per una barreja de graves, terra i morter de calç. Aquests nivells, molt disgregats per l'acció de la capa freàtica, es trobaven a partir d'una cota situada entre els 2 i 2,15 msnm. S'han interpretat com el nivell de circulació del recinte oest respecte al mur 70 i no foren excavats perquè estaven immersos dins la capa freàtica.

Comentari

Les circumstàncies d'aquesta actuació han condicionat l'obtenció de dades arqueològiques útils per datar aquesta fase urbanística. A l'oest del mur 70 tant les limitacions de l'excavació arqueològica (excavació final en sondejos puntuals) com l'aparició del nivell freàtic no han permès obtenir més dades materials. A l'est del mur, les reformes de la fase posterior no han conservat els vestigis.

El fet que l'estratigrafia fundacional es trobi a gran fondària, entorn dels 2 msnm, ha fet que l'aparició de la capa freàtica aturés els treballs, de manera que només s'han pogut excavar els farciments cronològica-

ment posteriors que colgaven els paviments de la primera fase, tot aixecant la cota de circulació, assegurant les condicions d'habitabilitat i allunyant-se de les humitats del nivell freàtic. Per aquesta raó no comptem amb dades ceramològiques que ens permetin datar el moment inicial d'urbanització d'aquesta àrea del port de Tàrraco.

Malgrat això disposem de dos elements per poder establir una cronologia aproximativa. El primer és el *terminus post quem* que es deriva de la data d'aplicació de la tècnica constructiva homogènia que utilitzen aquestes estructures: l'*opus vittatum*. El segon és el límit *ante quem*, que ens ve marcat per la construcció de les estructures de la segona fase.

La construcció en *opus vittatum* és una solució que no es va començar a utilitzar de forma sistemàtica fins a l'època augustal. Tot i haver-hi precedents a la península Itàlica datables al llarg de segle I aC, els millors exemples els trobem als jaciments de la Gàl·lia, on des d'August fins al segle II dC predomina la construcció en *opus vittatum* (Adam 1989, 148). En el nostre cas, els primers exemples de *vittatum* es daten a finals d'època augustal i mitjan segle I dC, en la construcció de les *tabernae* i *Yaedes Augusti* del Fòrum Municipal de Tàrraco. És una tècnica que documentem igualment a les *tabernae* de la plaça inferior del fòrum i en altres construccions domèstiques del segle I dC (Macias 2000a). A finals de l'època flàvia s'emprà la mateixa tècnica en la construcció del Circ, on s'utilitzà com a element constructiu i d'acabat dels estreps de les voltes i els passadissos interns. Amb aquests criteris, la data dels murs del primer moment d'urbanització d'aquesta zona portuària es pot situar entre l'època augustal-julioclàudia i finals del segle I dC, moment que s'aixequen les grans estructures d'*opus caementicium* de la fase posterior.

La funcionalitat urbana concreta que es deriva d'aquesta transformació és incerta. El traçat del mur 70 parcel·la l'àrea que, segons l'estratigrafia, es devia trobar en un estadi natural fins a aquest moment. Les estructures adossades a la roca, així com les portes documentades, mostren una intencionalitat de contenció i de terraplenament del carenat de la muntanya, tot definint uns espais i un esquema de circulació que connecta l'àrea oberta del cantó oriental del mur 70/125 a una altra de presumptament edificada. El mur UE 22 devia contenir els terraplenaments superiors, tot protegint un recinte definit per les estructures aèries UE 14, 148 i 158. La cota d'accés a l'estança i de circulació a ambdós costats del mur 70 se situaria entorn dels 2 msnm.

3.3.3 El primer gran complex arquitectònic. Fase II

A finals del segle I dC es bastí un gran edifici arquitectònic caracteritzat per la seva envergadura, per la

fig. 75: Detall del parament oriental del mur 2 (sector I)

fig. 76: Vista de la torre del col·lector

tècnica constructiva i per la dotació d'infraestructures de sanejament del subsòl. El límit parcel·lari definit pel mur 70 es va mantenir en aquesta nova fase i va ser respectat en el nou projecte per tal de donar continuïtat a la seva funció original de sanejament i alhora conservar, sense edificacions, l'espai comprès entre el mur i el tallat de la roca. Al costat est del mur 70 es va bastir un gruixut mur de fonamentació aixecat en *opus caementicium* (UE 2), traçat a 1 m de separació i reforçat per la cara oest mitjançant una sèrie de contraforts aproximadament equidistants. A l'extrem meridional d'aquest nou mur es va aixecar una torre de planta rectangular, on connectaven una sèrie de canalitzacions d'aigües residuals. Aquesta obra representa la canalització de les aigües superficials recollides en aquest indret que anteriorment eren conduïdes a cel obert pel mur UE 70.

El mur 2 constituïa el límit occidental, amb contraforts exteriors, d'un gran recinte que s'estén per sota dels carrers de Castaños i de Sant Miquel. L'envergadura dels fonaments i els contraforts indiquen una funció de contenció de terres i d'elevació de

fig. 77: Vista general de les estructures de les fases I i II

la cota d'ús a l'interior del nou recinte, mentre que l'espai triangular delimitat pel trencat de la muntanya i el mur 70 devia quedar a una cota inferior, tal com determinen les portes de la fase anterior. Si la utilització de l'*opus vittatum* era el tret que definia les primeres construccions, la nova edificació es caracteritza per l'ús de gruixuts murs d'*opus caementicium* encofrat (fig. 78).

Elements compositius (figs. 67 i 74)

UE 2, 43, 44, 46, 55, 56 i 145. El mur 2 constitueix el límit oriental d'un gran recinte arquitectònic situat als peus del turó costaner, mentre que la resta de les UE corresponen als contraforts occidentals. D'aquest tancament només s'ha conservat la fonamentació aixecada en *opus caementicium*. Té una amplada de 62 cm,⁹⁷ una alçada mínima de 3 m⁹⁸ i es va documentar un tram de 23,5 m que es prolongava en els dos sentits per sota dels límits de l'excavació.

Es tracta de fonamentacions elevades respecte a la cota de circulació preexistent aixecades generalment per

⁹⁷ A l'extrem septentrional l'amplada és més gran, de 80 cm, ja que alhora funciona com a costat oriental de la torre que protegeix l'arrencament de les grans canalitzacions 107 i 113.

⁹⁸ Aquest fonament, com la resta de les estructures documentades al solar, estava arrasat a una cota homogènia, de manera que no sabem l'alçada real que assolí. La part més fonda documentada es va localitzar en un dels sondejos realitzats, ja dins la capa freàtica, de manera que fou impossible arribar a la part inferior de l'estructura.

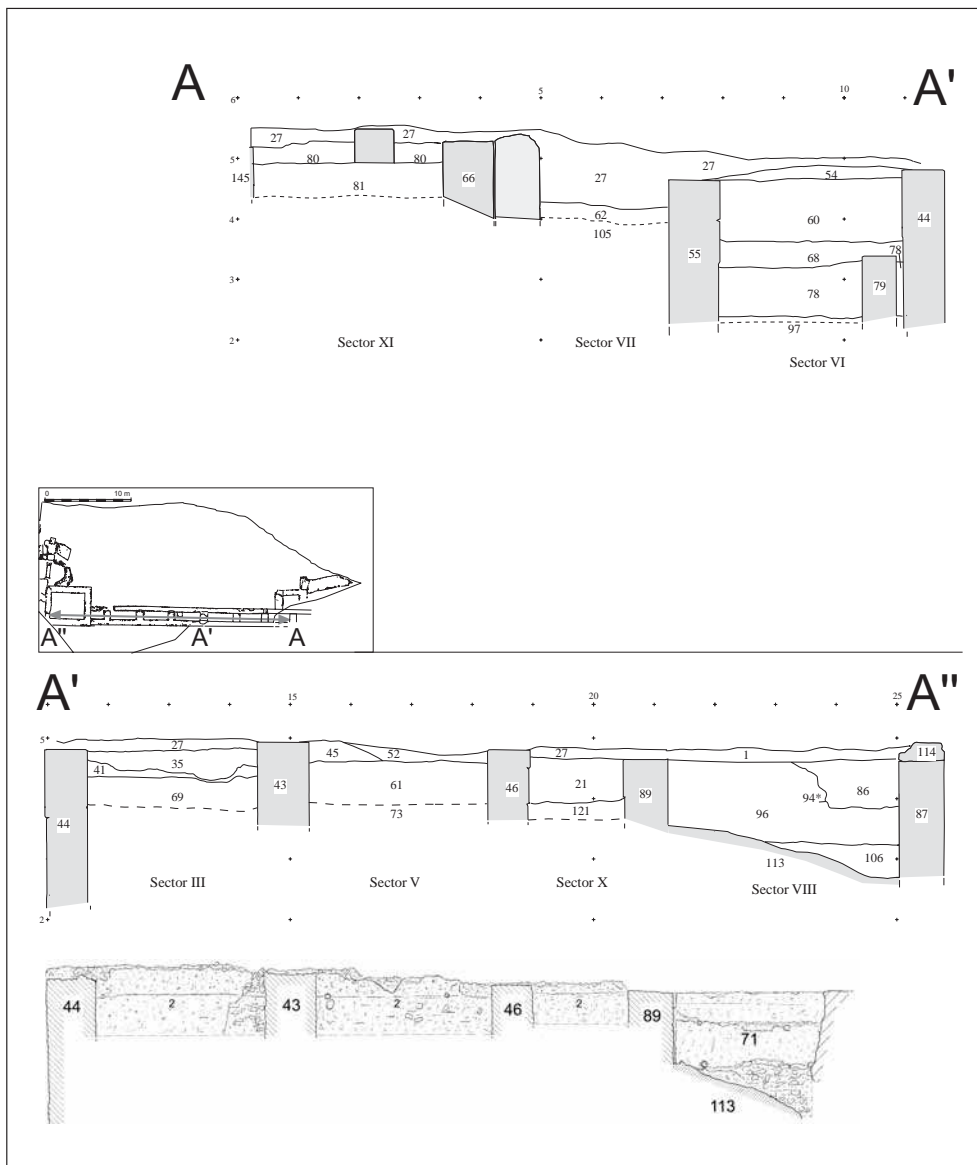

fig. 78: Alçat del mur 2 i secció de l'estratigrafia compresa entre els murs 2 i 70

tramades d'uns 60 cm d'alçada mitjançant encofrats de taulons de fusta, l'empremta dels quals ha quedat marcada als paraments. També s'han conservat els encaixos dels tibants transversers, que alhora servien de suport de les bastides constructives. Hem identificat dos processos de fonamentació diferents, un a cada costat del mur.

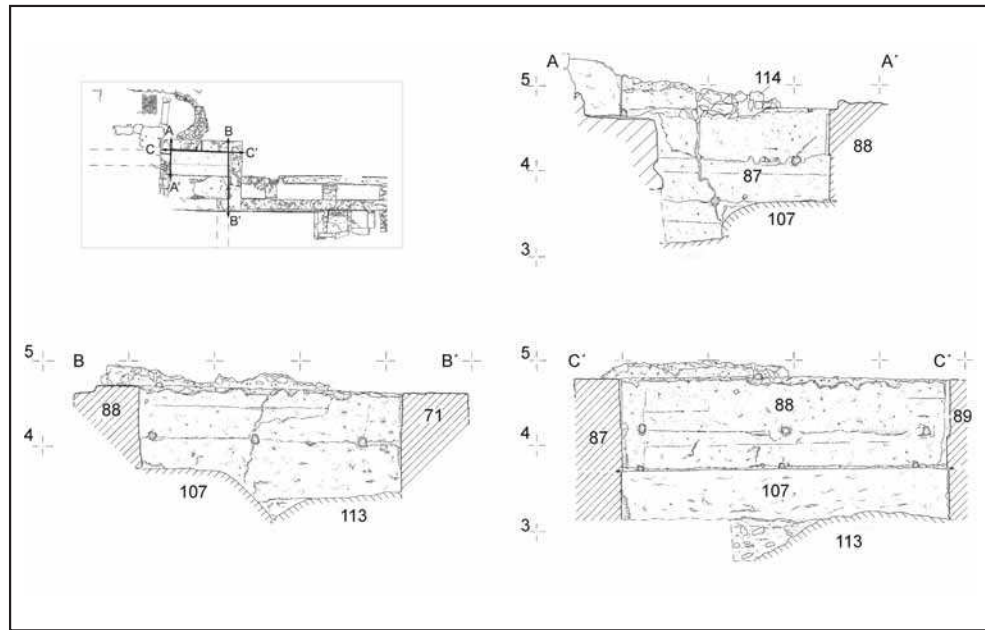
El sondeig fet al sector I —cara est del mur 2— va documentar l'alternança d'encofrats amb l'abocament de farciments constructius per tal d'aixecar el nivell de circulació de l'obra a mesura que s'alçaven els fonaments. El tram inferior d'*opus caementicium* té una alçada d'uns 80 cm. Un cop sec el morter i enretirats els taulons, s'abocava un farciment constructiu que elevava la cota de treball, tot deixant al descobert uns

centímetres del tram anterior, de forma que es remun-tava el mur amb una nova tramada. Durant l'aixecament de la nova tramada, el farciment constructiu previ era cobert per un nivell de circulació —fruit de les tasques de neteja o de treball—, compost per una capa compacta de morter i d'arena d'obra de color groc. Des d'aquest sòl sobresortia la següent caixa d'encofrat, endinsada uns 10 cm respecte a la vertical del tram inferior. Progressivament es repetia aquesta acció fins a la cota superior conservada del fonament (fig. 75).⁹⁹

En canvi, entre els murs 2 i 70 el sistema fou diferent a causa de la voluntat de mantenir el nivell de circulació de 2 msnm establert durant la fase anterior. D'aquesta forma es mantenia el nivell d'evacuació

⁹⁹ El sondeig del sector I va permetre documentar aquesta seqüència, formada per un nivell inferior d'arenes de platja (112), sobre el qual es va llençar un abocament de pedres i terra (100) culminat per una capa dura d'arena d'obra i morter de color groc (85). Novament es va abocar un nivell de terra i pedres (83), que es tornava a rematar amb un sòl de treball de morter barrejat amb grava i terra (82). Tot plegat, aquest paquet constructiu tenia una potència mínima de 2,6 m, i s'elevava dels 1,9 als 5,05 msnm, que són les cotes inferiors i superiors en què es visualitza el mur 2 (fig. 87).

fig. 79: Alçats de l'interior de la torre

d'aigües per sota del nivell de circulació interior del nou edifici, situat a una cota superior als 5 msnm. Consegüentment les noves estructures de captació d'aigües, establertes a la zona oberta, es van situar a una cota inferior, també una mica condicionades per la cota de circulació del clavegueram de l'interior del nou recinte. Altrament, la presència del mur de canalització i parcel·lació 70, separat només 1 m de la nova construcció, limitava l'espai de treball. Finalment, la disposició dels contraforts també constituï un element diferenciador respecte a l'altre costat.

D'aquesta manera es van aixecar les caixes d'encofrats per sobre del nivell de circulació de la fase prèvia sense abocar-hi farciments constructius. Per aquest motiu amb molta probabilitat es devien aprofitar els travessers per recolzar-hi la bastida i col·locar-hi damunt els taulons sobre els quals els operaris treballaven. Així es podia treballar a banda i banda del mur simultàniament, amb la diferència que el parament que anava vist es va aixecar a plom. Pel que fa a la construcció dels contraforts (UE 43, 44, 46, 55, 56 i 145), es van encofrar simultàniament a la fonamentació UE 2. De forma que, rítmicament i cada 3 m de distància, es disposava l'encofrat amb una calaix perpendicular d'uns 80 cm d'amplada i aprofitant el mur d'*opus vittatum* 70 com a suport dels taulons d'encofrar del cantell del contrafort. Així doncs, hi ha uns 2 cm de separació entre el mur 70 i els contraforts de la fase següent. A més, tots els contraforts tenen una longitud d'1 m, que és la distància de separació entre ambdós murs (fig. 78).¹⁰⁰

Els negatius dels encofrats del morter ens indiquen que per al procés constructiu es van aixecar tramades d'uns dos peus romans d'alçada, a excepció de la inferior, que té una alçada superior als 90 cm. Cada tram estava entibat amb travessers cilíndrics de fusta per la part superior i inferior, que tenien entre 8 i 14 cm de diàmetre i distaven entre si entre 1 i 1,5 m, tot i que en alguns llocs la separació entre tibants pot arribar als 2 metres. Un cop adormit el *caementum*, s'enretiraven els taulons i els travessers de fusta superiors eren aprofitats en la tramada següent per fixar la part inferior de l'encofrat.

UE 2/71, 87, 88, 89. Simultàniament a la construcció del gran mur de fonamentació UE 2 i amb la mateixa tècnica constructiva, es van aixecar una sèrie d'equipaments de gran envergadura que tenien per missió sanejar el subsòl hídric i preveure possibles crescudes de la capa freàtica o avingudes pluvials. Aquestes construccions es localitzen a l'extrem meridional del mur 2 i estan formades per una estança turriforme, de 3,9 per 3 m de costat, dins la qual estaven connectades un col·lector i una conducció (sector VIII). D'aquesta manera els murs d'aquesta estructura (UE 2/71, 87, 88, 89) defineixen una *turris* diferenciada d'on neix el col·lector 107 que recollia les aigües de tot aquest sector no urbanitzat i les escorrenteres de dalt del promontori. A la torre arriba la conducció UE 113, que prové de l'interior de l'edifici.¹⁰¹ Una tercera conducció (UE 240), documentada puntualment durant l'excavació d'un sondeig, podia tenir el seu origen en aquest mateix punt,

¹⁰⁰ De sud a nord els contraforts estaven separats, entre si 3 m del 46 al 43, 2,8 m del 43 al 44, 3 m del 44 al 55, 3 m del 55 al 56, i 3 m del 66 al 145. Respecte a l'amplada, varia una mica, pel fet de tenir un espai reduït per treballar, a causa de la presència del mur d'*opus vittatum* anterior. El contrafort 46 té una amplada d'uns 65 cm, el 43 de 88 cm, el 44 de 80 cm, el 55 de 88 cm, el 66 de 80 cm i el 145, documentat a l'extrem nord, no s'ha pogut determinar, ja que estava en gran part ocult sota el límit de l'excavació.

¹⁰¹ Aquesta conducció és la procedent del solar núm. 33 del carrer de Sant Miquel (UE 1912, sector 9).

fig 80: Interior de la torre amb l'extradós de 107 i 103

fig 81: Inici del col·lector 107

fig 82: Detall de la connexió del col·lector amb la canalització 113

fig 83: Detall de l'abocador de material constructiu

amb un recorregut paral·lel al carenat de la muntanya (figs. 76-82).

Com en altres indrets, l'excavació arqueològica no va permetre documentar l'alçada íntegra dels quatre murs que conformen l'estança, ni tampoc assolir la cota d'arrencament. Aquests murs, potents fonamentacions bastides unitàriament, foren aixecats en *opus caementicium*. Estan fets amb una base més ampla, entorn dels 75-80 cm de gruix i, a partir d'una cota uniforme, marquen una estretor d'uns 20 cm. Com en el cas esmentat del costat est del mur 2, les reduccions de gruix estan fetes a les cares interiors dels murs. Conseqüentment els paraments externs dels murs 87, 88 i 89, que tenen la cara vista envers l'àrea descoberta enfront el penya-segat, estan aplomats, mentre que els paraments interns tenen l'esglaonament ocult pels diversos farciments constructius. L'única excepció és el mur 2/71, que manté el sistema constructiu ja descrit del sector I, amb els esglaonaments en les diferents tramades per la cara oriental, que és la de l'interior de l'edifici.

La tècnica constructiva, impresa en els paraments d'*opus caementicium*, indica que va començar amb una gran

caixa rectangular encofrada amb taulons de 80 cm d'amplada la disposició dels quals venia condicionada per la presència de les conduccions 107 i 113. D'aquesta manera, la tramada inferior dels murs s'adaptava a les irregularitats dels extradorsos de les voltes, mentre que la segona arrenca a partir d'un pla horitzontal. El sistema de trava de l'encofrat es feia també amb travesseres cilíndriques de fusta d'entre 6-10 cm de diàmetre, disposades a la part superior i inferior de les tramades i separades entre 1,2 i 1,6 m. Abans d'aixecar la segona tramada dels murs, es va regularitzar aquest espai amb un farciment constructiu de pedres i terra, situat a pocs centímetres del tram ja fet. A continuació es van aixecar dos trams més, un amb taulons d'uns 40 cm d'alçada i el següent, amb taulons d'uns 60 cm d'alçada, per després tornar a farcir l'interior amb pedres i terra, rematat per un sòl de treball de pocs centímetres de gruix (UE 106 i 101 respectivament). Aquest sòl de treball coincideix amb la disminució esmentada del gruix dels murs,¹⁰² que a partir d'aquesta cota, entorn dels 4,75 msnm, s'aixequen amb una amplada de 62 cm (fig. 87).

Respecte als tres paraments exteriors de la torre, la tècnica d'encofrat era semblant a la del parament oest del

102 De la part superior dels murs, de menor gruix, només n'ha quedat en alguns llocs l'arrencament, ja que és el nivell en què es troben arrasades de forma uniforme les estructures arqueològiques d'aquest solar. D'altra banda, aquest fet ha permès veure els negatius dels travessers utilitzats en les tasques d'encofrat, seccionant el mur perpendicularment. Pel que fa a la construcció, també cal destacar la presència d'un carreu tipus Mèdol a la cantonada dels murs 71 i 87. Pertany a la tramada superior de fonamentació i la seva presència obeeix a un element de reforç no determinat atès el nivell de conservació perquè es troba just al límit de l'excavació.

fig. 84: Vista general de l'abocador de material constructiu

fig. 85: Vista general de l'abocador de material constructiu i dels contraforts de la fase II

fig. 86: Procés de recuperació i d'estudi del material constructiu

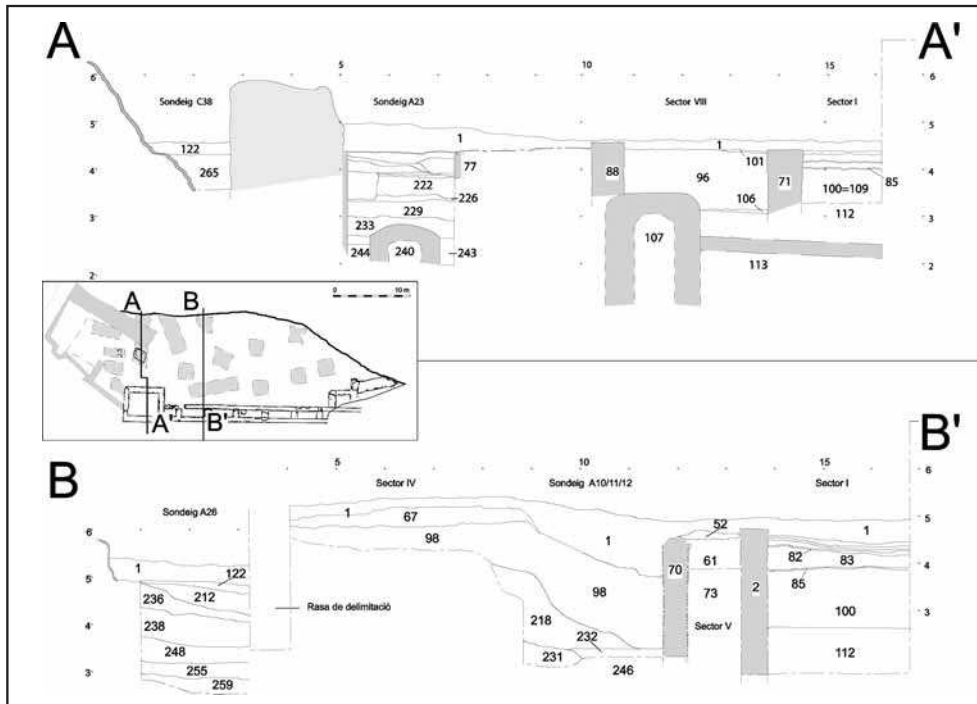

fig. 87: Seccions estratigràfiques

mur 2. Cal imaginar l'ús de bastides, sostingudes aprofitant els travessers que feien de tibants de l'encofrat, per col·locar els taulons sobre els quals es treballava. És molt probable que la cota a partir de la qual començaren a treballar en aquest lloc, definida durant la fase anterior, se situés entorn dels 2 msnm.

UE 107. És el col·lector amb coberta de volta de mig punt en *opus caementicium* que aprofita un dels murs de la torre com a estrep.¹⁰³ Té una amplada interna d'1,6 m i una alçada que superava els 2 m visibles durant l'excavació.¹⁰⁴ Està orientat paral·lelament al mur de fonamentació 2, en sentit nord-est /sud-oest, es perd sota el límit de l'excavació i es dirigeix presumptament al mar. Els treballs desenvolupats a l'interior de l'estructura rectangular que protegia aquesta conducció i la 113 van permetre documentar l'extradós de la volta encofrada al llarg de 3,9 m. Es va comprovar que tenia una amplada d'1,5 m i que es trobava a una cota d'uns 40 cm per sobre de l'extradós de la conducció 113. Respecte a l'inici de la conducció, s'obre al mur meridional de l'estança (UE 89), perfectament inserida dins l'estructura d'*opus caementicium*. En aquest punt el mur UE 70 apareix enrunat, possiblement es va trencar durant els treballs d'encofrat dels murs nous (figs. 81, 82 i 87).

UE 113. Aquesta conducció s'aprecia des de l'interior del col·lector 107, just després del mur de la torre. La presència de l'aigua impedí documentar-ne les mesures internes. No obstant això, la morfologia i les proporcions recorden tipològicament les conduccions localitzades al

carrer de Sant Miquel. Es va documentar l'extradós irregular de la volta dins l'estança turriforme, feta en *opus caementicium*. L'amplada exterior és d'1,3 m, i es conserva un tram d'1,7 m, que es perd sota el perfil de l'excavació en direcció al carrer de Sant Miquel (figs. 82 i 87).

UE 240. L'excavació d'un sondeig de gran profunditat va permetre documentar, dos metres a l'est del sector VIII i sota els farciments constructius d'aquesta fase, l'extradós de la volta d'una nova conducció. Tot i localitzar-se'n només la part superior en un tram de 2 m de longitud, fou suficient per constatar que estava feta igualment de formigó encofrat. L'amplada exterior és d'1,3 m i té una orientació NE-SW que, a partir de la visualització del tram documentat, sembla que marca un traçat lleugerament curvilini que el condueix cap a l'inici del col·lector 107. En canvi, no s'ha trobat la continuació de la conducció al sector IX, ja que possiblement fou desmuntada durant l'antiguitat tardana, quan aquesta zona, situada a l'angle meridional del solar, va tenir una activitat constructiva important. D'altra banda, les restes del mur UE 154, documentat escassament, poden considerar-se hipotèticament les restes de la continuació d'aquesta conducció (figs. 67 i 74).

UE 199/250. És l'estructura més meridional d'aquesta fase. Es tracta d'un mur d'*opus caementicium* aparegut en un dels sondejos de fonamentació del nou immoble. Com els murs de la torre rectangular (UE 87, 88, 89), consta d'una tramada inferior més ampla (90 cm) que a partir de la cota 3,07 marca una estretor i es continua

103 En canvi, els altres dos murs, UE 87 i 88, són perpendiculars al col·lector i s'hi recolzen parcialment. Això ha ocasionat que, amb el temps, ambdós murs s'hagin partit en el punt de contacte amb el col·lector, ja que una meitat recolza sobre aquest i l'altra, sobre el substrat freàtic.

104 Aproximadament la meitat del col·lector estava afectat per la capa freàtica. Tot i que s'haguera pogut documentar correctament aplicant bombes de succió d'aigua, es van interrompre els treballs arqueològics per qüestions pressupostàries.

fig. 88: Detall de l'estança absidal definida pel mur UE 77

aixecant amb una amplada de 60 cm. La presència d'aquest canvi de gruix a la cara sud del mur podria indicar, com en el cas del mur 2, que estigués cobert per potents farciments constructius per regularitzar i recreixer la cota d'ús anterior. D'altra banda, la cara nord del mur tenia un parament aplomat, com els exteriors de la torre i de la cara oest del mur 2. Aquestes dades ens indiquen que podria tractar-se del límit meridional del recinte de captació d'aigües a cel obert situat als peus del turó. Si fos així, es constataria un espai no urbanitzat delimitat pel baixant de la roca i els murs UE 2 i 199/250 (figs. 67 i 74).

Comentari

Tot i que la primera transformació antròpica d'aquest indret ve determinada per la fase anterior, és en aquest moment quan es produeix una veritable actuació urbanística. Per una banda, la construcció de les infraestructures hidràuliques posa de manifest la solució definitiva a un problema d'evacuació i drenatge d'aigües que no es devia resoldre en la fase anterior. No només calia solucionar l'eliminació de les aigües superficials en cas de pluja i de la capa freàtica, sinó també calia canalitzar els excedents d'origen antròpic fins al mar, per sota de les construccions compreses entre aquest indret i la línia de moll. Cal suposar que l'activitat constructiva detectada en aquest solar és només una mostra d'una intensa transformació urbana de la zona, des d'aquest punt fins al moll.

Per altra banda, les construccions conservades, pràcticament a nivell de fonament, reflecteixen la intensitat de la transformació i la seva envergadura arquitectònica. Així doncs, l'anàlisi de la planta defineix un edifici d'ús indeterminat articulat d'esquena a la muntanya i una àrea a cel obert situada als peus del tallat. Queda clara la funció de la torre com l'inici d'un gran col·lector (UE 107) que recollia les escorrenteres de l'entorn i, mitjançant la conducció 113, l'aigua dels edificis compresos entre el mur UE 2 i el solar núm. 33 del carrer de Sant Miquel (fig. 153). Més difícil és la interpretació i definició del col·lector 240. D'altra banda, la disposició del mur 199/250 amb relació a la torre, així com la diferència entre el parament meridional i septentrional, per-

fig. 89: Vista de la darrera fase d'ocupació tardoantiga. Saprecia el suport UE 131 que recolza sobre el mur UE 118

met concebre aquest mur com un límit arquitectònic, de la mateixa forma que el mur UE 2. Conseqüentment, la torre del col·lector esdevé l'angle i reforç de dos dels límits arquitectònics de la nova construcció. Mentre que el mur 199/250 tanca l'espai comprès entre la torre i la roca, el recorregut del mur 2 es planteja de forma hipotètica. El ritme de contraforts en preveu d'altres en direcció nord-est, fins a girar 90° tancant l'edifici portuari per davant del penya-segat.

3.3.4 Recreixement de la cota de l'àrea oberta. Fase III

L'estratigrafia detectada en els sondejos finals permet identificar una fase de colgament general de l'àrea oberta situada als peus del tallat de la roca. Es tracta d'una sèrie de nivells de matriu argilosa amb escasses dades ceràmiques i trets físics homogenis entre els estrats enregistrats en els diversos sondejos. És una fase que es data a finals del segle II dC i l'absència de restes arquitectòniques més la superposició damunt dels nivells de la fase I, fan creure que es tracta d'una activitat intencionada de recreixement de la cota d'ús de la zona.

3.3.5 L'abocador del segle III. Fase IV

Al segle III es va colgar definitivament el pati interior. Es tracta d'una acció intencionada que afectà igualment l'espai comprès entre els murs 2 i 70 i d'aquesta manera va obliterated l'entrada al col·lector 107. Mentre que l'estratigrafia de la fase anterior es caracteritzava per l'horitzontalitat, la seqüència d'aquest moment mostra un pla inclinat —aproximadament en sentit W-E— que es repeteix en tota l'àrea. Aquest pendent ve motivat pel fet que la deposició o abocament s'originà des de la part superior del turó adjacent, situada a uns 18 m per sobre del nivell d'ús establert en la fase precedent. D'aquesta forma es generà una estratigrafia que provocà que els objectes més pesants acabessin tot rodolant a la part més baixa. Així doncs, els nombrosos elements constructius llençats des de la part superior es concentren a la part inferior de l'estratigrafia, a tocar amb el mur 70, que va fer de topall (figs. 83-85). Fins i tot en aquest mur s'aprecien les empremtes ocasionades per l'impacte de les pedres, algunes de les quals es trencaren en el xoc.

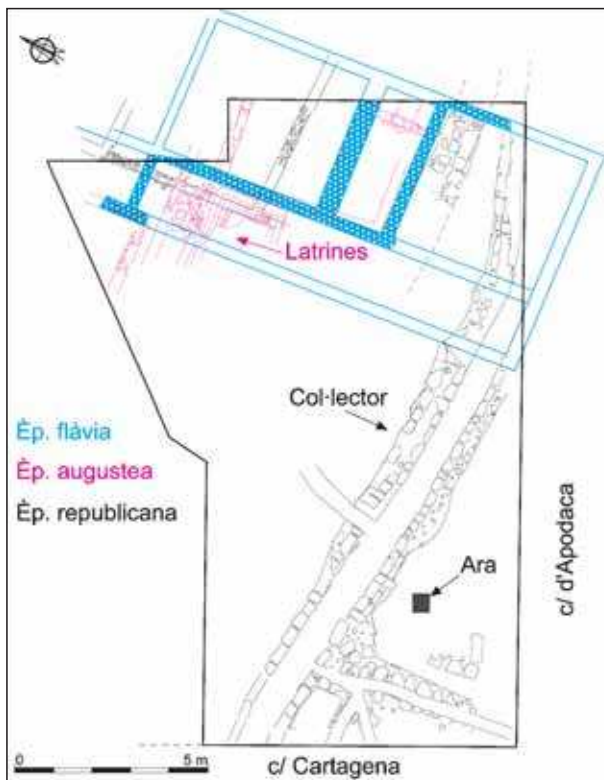

fig. 90: Planta general del carrer d'Apodaca, 7

Igualment, prop del mur 70 es localitzaren nombrosos fragment d'àmfores pertanyents als contenidors que rodolaren pendent avall fins a trencar-se en topar amb el mur UE 70.

Com s'ha apuntat anteriorment, l'estratigrafia es caracteritza pel pendent i per la presència copiosa de material ceràmic, ossi, vitri i, en especial, pel gran nombre d'elements arquitectònics. Destaca el fet que els elements petris, la fusta i les restes de pintura parietal tenien clares evidències d'exposició a foc intens. Alguns materials arquitectònics, sobretot de lumaquèlica groguenca, es trobaven intensament enrogits pel foc. Aquest fet també en va afavorir el trencament un cop es llançaren des de dalt. La intensitat de la rubefacció indica que aquests elements foren afectats per un incendi, el qual no es produí en l'indret definitiu de deposició, ja que les evidències del carrer de Castaños destaquen per l'absència de cendres o altres indicis de combustió.

L'abocament dels elements arquitectònics comportà taponar la boca del col·lector i l'interior es va obliterar progressivament per l'absència de manteniment i per les filtracions de llims contínues que, amb el temps, han generat una estratigrafia argilosa molt plàstica i sense additius artificials. No obstant això, la interrupció dels treballs de documentació estratigràfica no permet definir si el col·lector es va obliterar de manera definitiva en aquest moment, de forma sobtada, o bé progressivament en una data posterior. Desconeixem també si això va afectar el desguàs de la canalització 113, situat un metre endins del començament del col·lector principal.

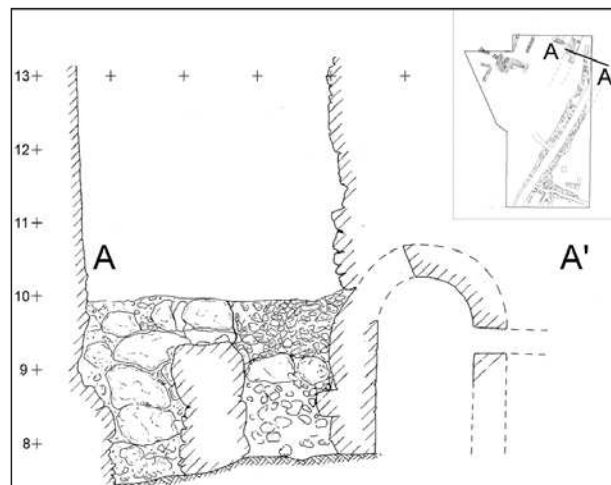

fig. 91: Secció del col·lector amb l'alçat d'un dels murs de contenció

fig. 92: Vista general del núm. 10 del carrer de Sant Josep amb la superposició de les fases urbanístiques. El paviment de la nau portuària és dins del sondeig estratigràfic

3.3.6 L'hàbitat domèstic tardoantic. Fase V

Aquesta fase se situa a l'extrem meridional del solar i és de la que se'n tenen menys dades. És difícil documentar-la atesa l'afectació de les estructures modernes i contemporànies, a més dels inconvenients que comporta la proximitat de la capa freàtica. Finalment, és un període que s'ha documentat parcialment i, sobretot, a partir dels diferents sondejos executats al final de l'excavació.

Per sobre dels nivells de farciment del segle III es construï un edifici tardoantic en diverses fases que progressivament elevaven la cota de circulació. Pel que fa a la tècnica, destaca l'aprofitament dels materials constructius procedents de l'abocador del segle III per construir les noves estances i l'adopció de l'argila com a material per lligar tots aquests elements. Al sector IX s'ha descobert parcialment un recinte domèstic d'aquesta època amb una primera fase que constava de dues grans estances rectangulars disposades en sentit N-S, seguint l'orientació del penya-segat. El primer àmbit es delimita pels murs UE 117, 127 i 128/153, juntament amb la subdivisió UE 152. El segon recinte es defineix per la

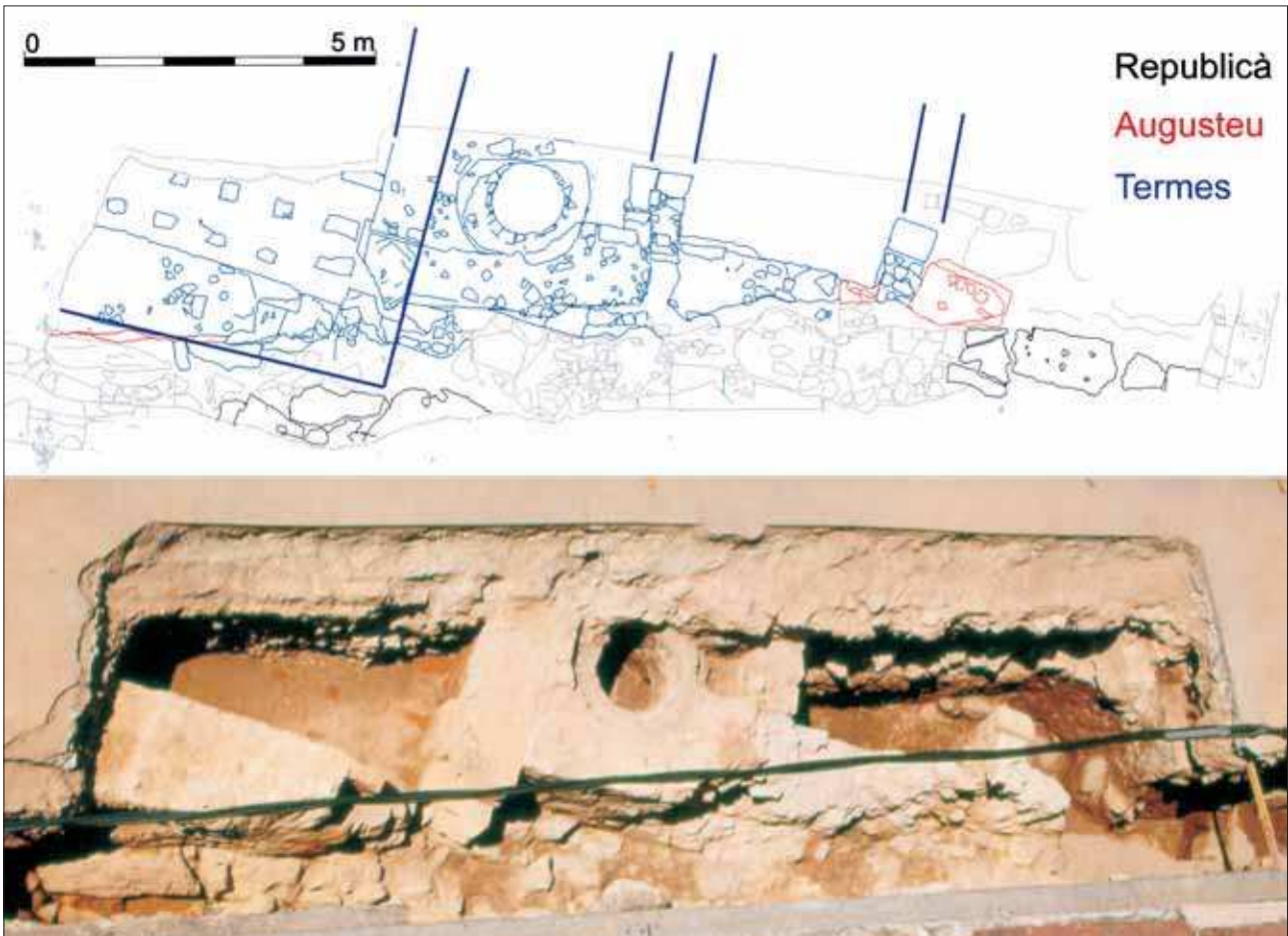

fig. 93: Planta general del carrer d'Apodaca, 9

fig. 94: Vista general del col·lector del carrer d'Apodaca, 9 (dreta) i de les estructures de contenció (esquerra)

fig. 95: Planta i fotografia aèria de les restes del carrer d'Apodaca

divisòria UE 117 i el límit meridional UE 144. Al costat nord del mur hi ha una estança absidal (UE 77), cronològicament posterior (fig. 88), amb una llum interna que defineix la mateixa amplada que la primera, cosa que permet preveure un tancament oriental ocult per les reformes posteriors. Ambdues estances es comuniquen en aquest moment mitjançant la porta UE 119.

Posteriorment s'elevà el nivell de circulació i es modificaren les dimensions del recinte superposant el mur UE 118. En aquest moment, la primera estança podria haver acollit una llar de foc, ateses les evidències de combustió en els diferents nivells d'ús (UE 241). Més endavant el nivell de circulació del primer recinte fou aixecat amb una aportació de terres important que cobria el mur UE 118 i inutilitzava la porta UE 119. En l'alineació del mur UE 118 es disposà un basament (UE 131), possiblement per suportar un pal de fusta (fig. 89). Potser en aquest darrer moment s'aixecà l'exedra UE 77, que devia delimitar una estança interpretada com una cuina ateses les evidències que indiquen l'elevada combustió de les parets i la pavimentació (UE 146). El parament interior està fet de tovots i de pedres irregulars amb argila, mentre que el l'extern està integrat per pedres irregulars lligades amb argila. El sòl es conserva escassament a partir de fragments de tègula i *bipedales* aprofitats. D'altra banda, a l'extrem occidental es troben evidències d'una pavimentació i d'un basament amb una funcionalitat indeterminada (UE 91 i 93 respectivament). Un altre mur (UE 134) també resta per interpretar. Al sector I,¹⁰⁵ dins de l'antic edifici portuari, s'identifiquen una sèrie de murs (UE 8, 19 i 31) que recolzen en el mur UE 2 i que poden situar-se en aquest període, si bé no disposem de dades estratigràfiques per confirmar-ho. Pel que fa a l'abandó definitiu d'aquest sector de la ciutat, no disposem de clars indicis al solar.

3.4 L'entorn urbà¹⁰⁶

Moisés Díaz, Josep M. Macias, Imma Teixell

Les restes analitzades en els punts precedents formaven part d'una realitat urbanística adscrita a la zona portuària de Tàrraco que des del punt de vista funcional es manifesta amb estructures d'ús portuari —magatzems— i d'ús lúdic —termes i Teatre. Aquesta bifuncionalitat és present en la realitat arqueològica de l'entorn del conjunt termal i ha de considerar-se el resultat de l'evolució demogràfica i econòmica del nucli urbà. En aquest apartat presentem una breu descripció de les principals troballes produïdes en la meitat oriental de la zona portuària (figs. 11, 151 i 152, per tal de contextualitzar correctament l'evolució

urbanística i històrica de les termes públiques del carrer de Sant Miquel la construcció de les quals no es pot entendre sense conèixer la dinàmica de l'àrea portuària primitiva situada entre la zona del Teatre i l'actual carrer d'Apodaca.

L'any 1940 una breu actuació arqueològica en un solar de la plaça del General Prim permeté documentar un carrer romà de 7 m d'amplada que ha estat interpretat com el *cardo maximus* de l'eixample urbanístic tardorepublicà (Macias 2000a) i que havia de ser el principal nexa d'unió entre la zona del port i l'àrea residencial intramurs. A principis dels anys vuitanta es dugué a terme una actuació arqueològica al Teatre romà que permeté definir els eixos bàsics de l'evolució arquitectònica de l'edifici (Mar *et alii* 1993b). S'identificà una primera ocupació arquitectònica relacionada amb l'activitat portuària d'època tardorepublicana i una altra del darrer quart del segle I aC. A finals de l'etapa augustal o bé en el període julioclaudi es construïren el Teatre i els recintes lúdics annexos.

L'any 1994 es desenvolupà al carrer d'Apodaca núm. 7 una intervenció que per primer cop permeté documentar arqueològicament el principal col·lector d'aigües residuals de la ciutat romana. Ja l'havia documentat a mitjan segle XX el Sr. Aleu, el qual encertadament l'havia identificat com la "cloaca Màxima" de la Tàrraco romana i n'havia restituit el trajecte, compost per trams de diverses fases, des del Circ fins al port de la ciutat (Alegre 1983 i manuscrits diversos, Macias 2000a, 102 fig.12). El col·lector seguia el traçat de la torrentera natural, nexa d'unió entre la zona portuària i la part alta de la ciutat.

A l'oest de la torrentera s'identificaren presumptes espais residencials datats en la segona meitat del segle II aC o en la primera del segle següent. Es tracten d'una sèrie de murs de pedra irregular amb argila conservats fragmentàriament. A l'altra banda del barranc s'han localitzat les possibles evidències d'una ara amb la qual han aparegut associades diverses terracotes que permeten datar-la al segle II aC, de ben segur anterior a la construcció del col·lector (Puche 1997, 1998).

La primera gran transformació deriva de la construcció del col·lector d'aigües residuals de la ciutat (Macias 2000a; Díaz/Puche 2003), que representà la urbanització intensiva de l'entorn creant nombrosos murs de terrassament i de protecció de la infraestructura sanitària. Les dades obtingudes als trams documentats dels solars núm. 7 i 9 del carrer d'Apodaca estableixen una datació cap al 100 aC. Al solar núm. 7 s'identificà un tram d'uns 30 m lineals, juntament amb altres con-

¹⁰⁵ En aquest indret també s'han documentat una sèrie de dipòsits farcits de calç que no s'han adscrit a cap fase (UE 3, 4, 5, 7 i 63).

¹⁰⁶ Presentem una sèrie d'actuacions arqueològiques realitzades per l'empresa CODEX – Arqueologia i Patrimoni a Tarragona. L'excavació del carrer d'Apodaca, 7 fou dirigida pels arqueòlegs Montserrat Garcia, Josep M. Puche i Josep A. Remolà (CODEX 1994-1995); l'actuació del carrer de Sant Miquel, 5 fou dirigida per l'arqueòloga Montserrat Esteban (CODEX 1996); la del carrer de Sant Josep, 10, per l'arqueòleg Josep M. Puche; la del carrer d'Apodaca, 9, pels arqueòlegs Moisés Díaz i Josep M. Macias, i la del carrer d'Apodaca, pels arqueòlegs Pilar Bravo i Josep F. Roig (CODEX 2003).

duccions secundàries que hi desguassaven. La conducció s'encabí dins del barranc natural que secciona el tossal tarragoní (apartat 1.1) i es construí íntegrament en *opera quadrata* recolzant sobre un sòcol de grans blocs de pedra calcària sense escairar i units amb argila. La coberta era feta de carreus en volta de mig punt. A l'extrem nord del col·lector es conservà un mur de contenció i de protecció, construït de megàlits de grans dimensions units amb argila.

En el darrer quart del segle I aC es va construir un edifici del qual hem documentat dos murs aixecats en carreus de pedra. L'estructura, que disposa d'unes latrines, es va pavimentar diverses vegades, la qual cosa indica que va perdurar fins a l'execució de la fase següent. En el darrer terç del segle I dC, les estances anteriors foren desmuntades fins a la cota de pavimentació i s'aixecà un nou edifici monumental del qual hem conservat els fonaments en *opus caementicium* i, puntualment, pavimentacions en *signinum*, a més d'indicis de revestiment parietal de marbre. Ambdós edificis tenen una disposició topogràfica coincident amb l'orientació de la retícula urbana de la ciutat.

Durant l'any 1994 una altra actuació arqueològica es desenvolupà al solar núm. 5 del carrer de Sant Miquel i s'hi van identificar escasses evidències indeterminades d'època augustal que es desmuntaren arran de la construcció de dues possibles naus portuàries. S'hi documentaren parcialment tres murs paral·lels aixecats amb segments d'*opus vittatum* i carreus imbricats, i tenia una amplada interior útil d'uns 6,5 m. La cronologia preliminar se situa cap al segon quart del segle I dC i l'edifici es mantingué en ús fins a finals del segle II o principis del III, moment que es va reformar i va donar peu a una ocupació domèstica ininterrompuda, com a mínim fins al segle V dC. Cal destacar que aquestes evidències arquitectòniques s'emporten a l'est del col·lector de la ciutat i que tenen una orientació diferent a l'estàndard de la zona d'hàbitat i dels grans complexos del Fòrum, Teatre o les termes. Tot i això, és la mateixa que tenen les estructures de contenció del col·lector identificades al solar núm. 9 del carrer d'Apodaca.

Més a prop del conjunt termal, al solar núm. 10 del carrer de Sant Josep, es va dur a terme l'any 1998 una altra excavació que permeté identificar una intensa àrea arqueològica ocupada ininterrompudament durant tota l'etapa imperial i tardoantiga. Els resultats obtinguts, pendents d'una anàlisi exhaustiva, indiquen la construcció d'una nau d'emmagatzematge portuari, de característiques molt semblants a les documentades a l'extrem occidental del port (Adserias *et alii* 2000, fig. 5). Es tracta d'una nau documentada parcialment i amb una porta oberta a l'extrem nord. Els murs que la limiten foren fets en *opus caementicium* amb carreus de reforç a les cantonades i la data de construcció ha de ser anterior a mitjan segle I dC. L'orientació de la nau coincideix amb la disposició

dels eixos urbanístics de l'àrea, tal com demostra la posició dels magatzems portuaris del núm. 33 del carrer de Sant Miquel. En un moment indeterminat del segle II la nau fou compartimentada i reconvertida en espai residencial. Durant la segona meitat del segle III el recinte fou destruït per un intens incendi i, de forma consecutiva (finals del III - principis del IV), es va reconstruir l'àrea residencial que es mantingué en ús fins a les acaballes de la ciutat clàssica.

L'any 2001 es tornà a desenvolupar una actuació arqueològica en un tram del col·lector republicà (carrer d'Apodaca, núm. 9). La posició del solar coincideix del ple amb la torrentera natural on s'inserí el col·lector romà, el qual estava en bon estat de conservació, facilitat pel pendent del barranc. Abans de construir el col·lector, el barranc ja s'emprà com a mitjà natural d'evacuació dels residus urbans, tal com posa de manifest la presència de material ceràmic de la primera meitat del segle II aC, amb clars indicis d'arrossegament. Per altra banda, es pogué constatar l'orografia natural d'aquest sector de l'àrea portuària i s'hi definiren dos nivells de roca natural. A l'est del col·lector, el pendent del barranc era força pronunciat i el nivell natural de la roca era molt més elevat que el nivell del costat occidental. D'aquesta forma la realitat geològica explica el nivell de conservació arqueològica desigual, una mica també propiciat pels treballs de pedrera portuària del segle XIX (Gabriel 2003). Així, se n'han documentat diversos vestigis a l'oest del carrer d'Apodaca, mentre que a l'est del vial no se n'ha conservat res.

En aquest indret s'aprecia l'extensa obra que representà el traçat del col·lector; no tant sols per la mateixa estructura sinó per la disposició de nombrosos murs de contenció i de terraplenament per facilitar-ne el cobriment, i crear així una plataforma constructiva dotada d'infraestructures hidràuliques en el subsòl. Amb aquests objectius es traçaren paral·lelament a la construcció del col·lector una sèrie de murs resseguint el pendent del barranc per tal de contenir les terres de colgament. Després s'hi afegiren uns altres de perpendiculars travats amb el col·lector i posteriorment aprofitats per inserir una sèrie d'arcades de cronologia posterior. La major part de l'obra es realitzà amb grans blocs irregulars de pedra lligada amb argila. S'hi aprecien però, segments d'*opus caementicium* interpretats com a reparacions altimperials. Destaca el fet que no s'han identificat evidències d'*opera quadrata* com al solar núm. 7 del carrer d'Apodaca i la recuperació d'un extens conjunt ceràmic associat a les tasques de terraplenament, dada que ratifica una cronologia constructiva cap a l'any 100 aC. D'altra banda, les estructures de contenció perpendiculars a la direcció del col·lector mostren una orientació diferent a la dels eixos principals de la ciutat. Com s'ha esmentat anteriorment, l'orientació d'aquestes estructures és la mateixa que la de les naus del núm. 5 del carrer de Sant Miquel.

L'any 2001, amb motiu del traçat de noves infraestructures de comunicacions al carrer d'Apodaca, es va fer una breu excavació arqueològica motivada per la constatació d'un edifici termal situat a la part superior del carrer. Com en el cas del col·lector, un vestigi arqueològic important havia estat correctament interpretat pel Sr. M. Aleu, el qual esmenta la presència d'unes termes en un dels seus manuscrits titulat "Las termas romanas de Tarragona, fueron descubiertas", redactat arran de les troballes fetes l'any 1958 en el decurs de les obres de remodelació de la plaça de Prim. Per altra banda, la intervenció al carrer va permetre documentar un tram superior del col·lector tardorepublicà, cobert igualment amb volta de canó bastida en *opera quadrata*. Inicialment l'actuació arqueològica es limitava a fer el seguiment de les rases d'excavació del cablejat òptic, però la constatació d'evidències termals propicià una actuació puntual de documentació arqueològica, que van finançar l'Ajuntament de Tarragona i l'empresa RETEMAL.

De resultes d'aquesta tasca es van documentar diversos murs de terraplenament i de contenció d'època tardorepublicana. Les escasses dimensions de l'actuació dificulten apreciar-ne les mesures i l'orientació. Malgrat això, les característiques de composició, l'ús de megàlits units amb argila, relacionen aquestes evidències amb les obres de terraplenament i contenció derivades de la construcció del col·lector de la ciutat.

Amb posterioritat es localitzen escasses evidències constructives datades a mitja època augustal a partir de pocs fragments ceràmics. L'obra més important ve determinada per la construcció d'un conjunt termal testimoniada a partir de la documentació d'una estança amb hipocaust, un recinte contigu amb el suport circular d'obra d'una caldera (cfr. Degbomont 1984) i, més al nord, les escasses evidències d'un corredor de servei. És una obra d'*opus caementicium* que a l'estança calefactada combina l'ús de carreus com a elements de reforç en les cantonades.

Les troballes que hi va haver sota el carrer es caracteritzen per la indefinició temporal, si bé són de gran importància per interpretar els vestigis documentats al solar núm. 7 del mateix vial. Els treballs del 1994 en aquest indret determinaren la presència hipotètica d'un edifici portuari en època augustal i la construcció d'un recinte públic en època flàvia. Ara, amb els resultats obtinguts recentment, estem en disposició de confirmar arqueològicament la presència d'unes termes sobre les quals ja va establir una hipòtesi el Sr. M. Aleu. Amb les dades actuals, no ens queda clar la data de construcció d'aquest equipament ni tampoc la titularitat pública o privada. No obstant això, creiem, a partir del context urbanístic i històric, que es tracta d'unes termes públiques edificades arran del programa de monumentalització de la façana marítima de la ciutat iniciat a partir de la construcció del Teatre.